

КРУНСКИ ВЕНАЦ У БЕОГРАДУ – ПРОСТОРНО КУЛТУРНО- -ИСТОРИЈСКА ЦЕЛИНА – СИНЕРГИЈА ИНСТИТУЦИЈЕ И ЛОКАЛНОГ СТАНОВНИШТВА

БОЈАНА ИБРАЈТЕР ГАЗИБАРА, ОЛИВЕРА ПЕТРОВИЋ

САЖЕТАК:

Просторно културно-историјска целина Крунски венац, по својим културно-историјским, архитектонско-урбанистичким и амбијенталним вредностима, припада територији града, са хронолошком слојевитошћу градитељског наслеђа. Тај део Врачара је и у међуратном периоду и све до данас остао и опстао као стамбена зона, с великим бројем породичних кућа и мањих стамбених објеката. Оно што и данас одликује становнике Крунског венца јесте препознавање значаја заједништва и удружене акције, за побољшање и очување услова живота и вредности краја којем припадају. Целина Крунски венац и појединачни објекти у оквиру ње имају вредност као сведочанства урбанистичког, економског, социјалног развоја престонице у периоду између два светска рата.

Рад је фокусиран на приказ истраживачког поступка, као и резултата истраживања историјата, како простора тако и појединачних објеката. Посебан акценат дат је значају сарадње службе заштите и локалне заједнице и заједничке акције, која даје брзе, када је то неопходно, али и квалитетне резултате.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: *Крунски венац, Завод за заштитију сѐоменика културе града Београда, грађански активизам, заштитија културног наслеђа, институције заштитије*

ABSTRACT:

Spatially, the ensemble of Krunski Venac, according to its cultural-historical, architectural-urban and ambient values, belongs within the territory of the city, with a strongly evident chronological stratification of its architectural heritage. This part of the Vračar neighbourhood has existed as a primarily residential zone from the interwar period up until the present day, with a large concentration of family houses and smaller residential buildings being present. A characteristic that remains among the inhabitants of Krunski Venac today is the recognition of the importance of unity and united action for the improvement and preservation of living conditions and the values of the district to which they belong. The ensemble of Krunski Venac and the individual buildings evidence the urban, economic and social development of the capital in the period between the two World Wars.

This paper focuses on presenting the research procedure, as well as the results of the research into the history of both the area and the individual buildings. Special emphasis is furthermore given to the importance of cooperation between the heritage protection service and the local community, and to joint action, which leads to rapid – when necessary – but quality results.

KEYWORDS: *Krunski Venac, Cultural Heritage Preservation Institute of Belgrade, civic activism, protection of cultural heritage, protection institutions*

Истраживање простора Крунског венца у Београду отпочело је интензивно 2018. године, након што је на углу Тополске бр. 15 и Петроградске улице срушен модернистички објекат из 1927. године, архитекте Милана Шланга, пројектанта синагоге „Сукат Шалом“ у Улици маршала Бирјузова. Удруженом и брзом реакцијом локалне заједнице, окупљене у удружењу грађана „Сачувајмо Тополску“, и Завода за заштиту споменика културе града Београда, овај простор је стављен под претходну заштиту и тиме је спречено даље уништавање културног наслеђа овог дела престонице.

Подручје Крунског венца претходно није било под заштитом у складу са одредбама *Закона о културним добрима*, изузев потеза у непосредној близини граница археолошког налазишта Антички Сингидунум, са некрополама, које има статус културног добра. Један број објеката (делови Тополске између Каленићеве и Тополске, непарна страна Петроградске од Максима Горког до Тополске, непарни бројеви Максима Горког од почетка улице до Петроградске и парни бројеви Милешевске од почетка улице до Петроградске), био је евидентиран и уписан у картоне систематских истраживања документације Завода за заштиту споменика културе града Београда. То истраживање је спроведено 1992. године за потребе израде *Улова заштитне нејокејних културних добара за израду Детаљној урбанистичкој плану реконструкције блокова између улица 14. децембра, Саве Ковачевића и Максима Горкој*. Објекти који су били изван граница плана, а представљају знатно вреднија архитектонска остварења, том приликом нису били истражени.

Завод за заштиту споменика културе је 2020. године дао *Улове чувања, одржавања и коришћења културних добара која уживају претходну заштиту* и мере њихове заштите за *План детаљне регулације амбијенталне целине 'Крунски венац' – блокови између улица: Каленићева, Милешевска, Војводе Драгомира, Новойазарска и Максима Горкој, Градска општина Врачар*. Границе овог плана су се у највећој мери поклапале са границама претходно заштићене целине, те је рад на ова два елабората паралелно текао.

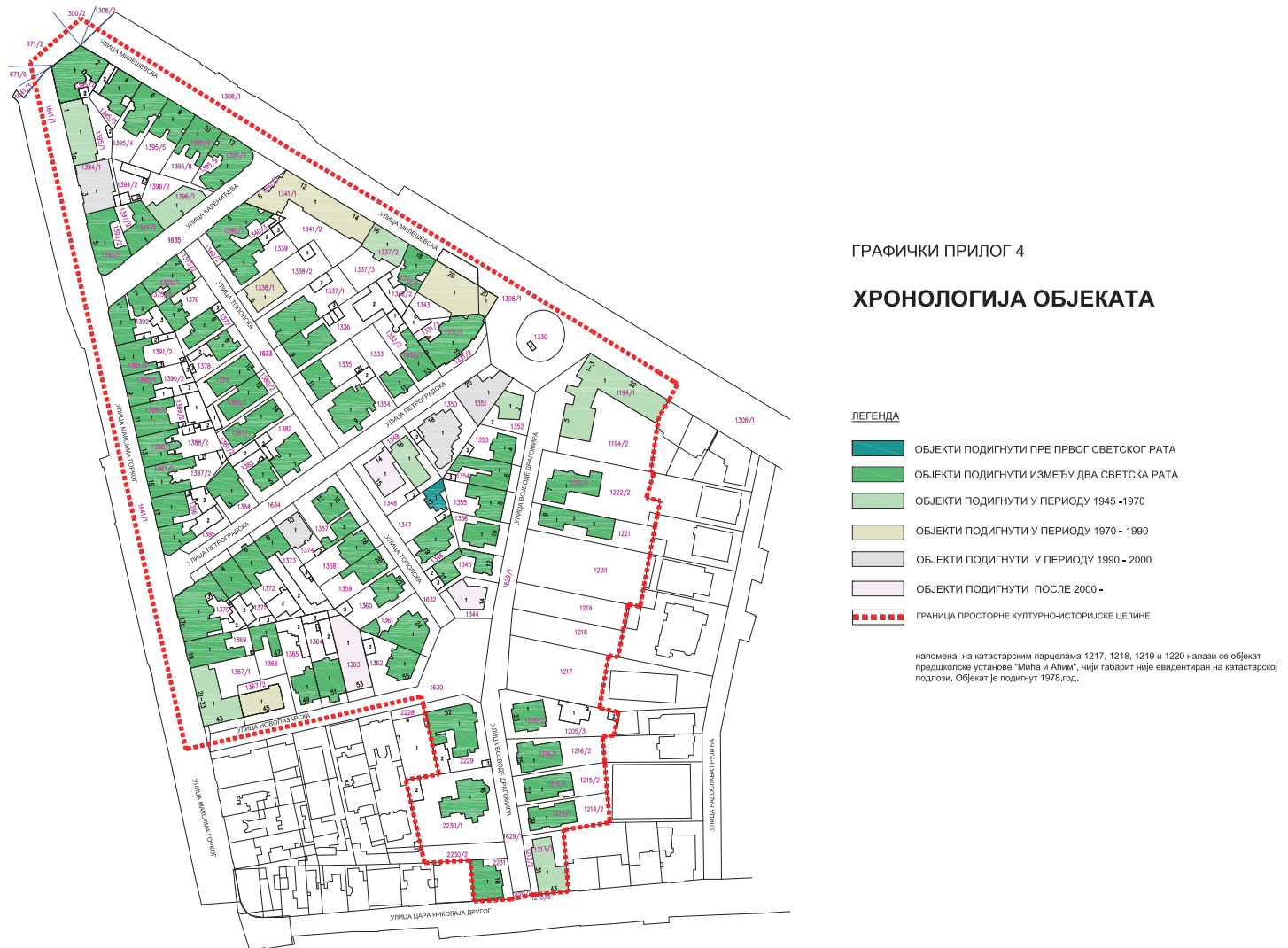
Поред рада у Архиву града Београда, највећи део истраживања одвијао се на терену, уз свесрдну помоћ и подршку локалне заједнице. Становници Крунског венца, потомци првих власника из међуратног периода, али и нови власници кућа и станова на овом простору, заљубљеници у историју и крај у којем живе, с великим ентузијазмом учествовали су у истраживању, пружали бројне информације, делили личну и породичну документацију коју поседују и преносили сазнања која су била од непроцењивог значаја за стварање слике о томе ко су били људи који су, доселивши се у овај крај, утицали на његово формирање и обликовање.

Историјат простора

Крунски венац у Београду представља сегмент ширег градског центра, претежно стамбене намене, који се у урбаном смислу формира у првим деценијама 20. века. До почетка 20. века ово подручје је било ненасељено и покривено ливадама. У просторном смислу дефинисано је од најранијих времена – са истока Смедеревским друмом (Булевар краља Александра), а са запада Мокролушким путем (Улица Максима Горког), главним улазним, односно излазним путевима из града према југу и југоистоку.

На плану београдске вароши из 1903. године, на којем су јасно трасиране и делимично регулисане улице Кичевска (данас Максима Горког) и Милешевска, а само трасиране и нерегулисане улице: Војводе Драгомира и Приштинска (данас Цара Николаја Другог), виде се први елементи урбанизације овог простора. Тада је и парцелисан простор између данашњих улица Војводе Драгомира и Радослава Грујића. На њему је постојао тек понеки кућерак и велики број празних плацева. Све остало су заузимале баште, њиве, кукурузишта и нерегулисан поток. Земљиште је у целини припадало београдском обућару и папуцији Владимиру С. Каленићу, који је своју имовину 1907. завештао у добротворне сврхе.

Већ на плану београдске вароши из 1910, као нове улице виде се Каленићева, Петроградска и

Сл. 1. Хронологија подизања објеката

Ужичка (данас Радослава Грујића). Улица Војводе Драгомира је приказана испрекиданим линијама, што значи да је тада била тек у фази планирања. На првом урбанистичком плану Београда, Шамбоновом из 1912. године, укупна урбана матрица и улична мрежа предметног подручја, с мањим изузетцима, одговара данашњем стању. Највише података о уличној мрежи, уличној регулацији и парцелацији, као и о изграђености предметног подручја, пружа план вароши из 1921. године, настао као етапа разраде Генералног план Београда из 1924. годи-

не. Управо на том плану присутне су и трасиране све улице, које и данас детерминишу предметно подручје.

Поред наведених улица, тај план предвиђа просецање данашњих улица Тополске и Новопазарске. Тада је укупан простор већ оформљен. У Шамбоновом плану простор између улица Максима Горког, Цара Николаја Другог и Милешевске третиран је у оквиру Крунске улице као завршна тачка овог потеза, са сквером Крунски венац. Наиме, већ у првим годинама

Сл. 2. Улаз Тойолске и Војводе Драјомира
(Колекција Милоша Јуришића)

20. века, потез Крунске улице добија репрезентативан карактер, који ће се касније све више развијати и задржати све до наших дана.

Назив Крунски венац изведен је од имена Крунске улице, чији продужетак представља, а која је добила име јер води праволинијски од дворова на Теразијама. Изградња на подручју Крунске улице се састојала углавном од мањих приземних и спратних стамбених кућа, грађевински и архитектонски скромнијих по типу градске, периферијске куће, постављене у дну парцеле.

У време када је Крунски венац формиран, у штампи је описиван као један од најлепших периферних крајева Београда, погодан за живот, јер је подигнут на узвишеном положају, здравом и од јаких ветрова заклоњеном земљишту. У то време је на парцелама, уз главни објекат, често било лоцирано и више помоћних зграда.

У међуратном периоду пак, на предметном подручју подижу се нови стамбени објекти типа виле, с једним станом или више њих, као и вишеспратне рентијерске зграде колективног становања. Ове куће су и данас заступљене у нај-

већем проценту и формирају амбијенталну зону становања средњег и високог квалитета.

Што се тиче становника, на Крунском венцу породичне куће са баштом подижу београдски адвокати, лекари, инжењери или трговци, али и директори важних државних установа, генерали и официри вишег ранга, министри и индустријалци, свако према сопственом социјалном статусу, нахођењу и укусу. Препознали су предности живота у овом делу Врачара, његову удобност и одређени ниво лагодног живљења на периферији тадашњег Београда.

Изграђени објекти су били доброг бонитета, удобног становања и архитектонски обликовани са одређеним амбицијама својих аутора. То су зграде подигнуте у стилу академизма и модернизма и као целина представљају карактеристичну појаву у београдској стамбеној архитектури од друге до почетка пете деценије 20. века. Аутори тих грађевина су познати архитекти, а неки од њих спадају у најзначајније представнике предратне, међуратне и послератне архитектуре Београда. Највећи број објеката је пројектовао архитекта руског порекла Валериј Сташевски, иначе веома плодан стваралац.

Сл. 3. Угао Петроградске и Тополске
(Колекција Милоша Јуришића)

У његова остварења спада чак шест грађевина на овом простору: Каленићева бр. 1, Каленићева бр. 2, угао Каленићеве бр. 4 и Тополске бр. 2, Петроградска 7 (с Николом Ваисом), Максима Горког 11, угао Каленићеве 6 и Тополске 1. Од пројектаната ту су и Момчило Белобрк, Јован Новаковић, Милутин Борисављевић, Андреј Папков, Ђура Борошић, Леонид Макшејев, Јордан Петровић, Војислав Зађина, Јанко Шафарик, Стеван Тоболар, Душан Бабић, Михајло Јанковић, Александар Ацовић, Коста Јовановић, Веселин Трипковић... Објекат у Тополској бр. 18 је, према сведочењу потомака поручиоца, пројектовао архитекта Никола Несторовић, земљак и пријатељ Саве. Љ. Ђокића, власника куће.¹

О свести становника о значају простора, али и важности заједничке борбе, сведочи податак да је 8. јуна 1924. године основано *Друштво за уређење и улепшавање Крунског Венца*, вероватно по угледу на *Друштво за уређење Врачара*. Задатак Друштва био је да ради на грађевинском, саобраћајном, естетском и хигијенском подизању овог дела града. У то време још увек није постојала калдрма, није било довољно воде, доброг осветљења, нити трам-

вајске везе с центром града, те су становници препознали да удруживањем и заједничком акцијом недостатке могу да уклоне и да се боре против њих. Једна од првих успешних акција Друштва за уређење и улепшавање Крунског венца била је да венац добије пијацу 1926. године. Будући да је пијаца подигнута на Каленићевом гумну, пијаца и њена шира околина добиле су име овог добротвора, те се једно време назив Крунски венац мање користио. Године 1939, залагањем становника Крунског венца, саграђена је зграда Поште. Рад Друштва за уређење и улепшавање Крунског венца обновљен је 2021. године и оно наставља да се стара о целини Крунски венац.

Анализа историјског развоја простора указује на првобитно спонтано формирање физичке структуре и уличне мреже, да би почетком 20. века уступило место планској регулацији и изградњи стамбених објеката, типа виле и вишеспратних рентијерских кућа. Ове куће заступљене су и данас у највећем проценту и формирају амбијенталну зону становања средњег и високог квалитета у оквиру улица Тополске, Петроградске и Војводе Дра-

Сл. 4. Тойолска 19

Сл. 5. Тойолска 24

гомира. После Другог светског рата, део простора (улични потез Милешевске улице) претрпео је радикалну реконструкцију изградњом објекта већег габарита са више улаза, чиме је поништена постојећа парцелација, као и традиционални систем блоковске изградње.

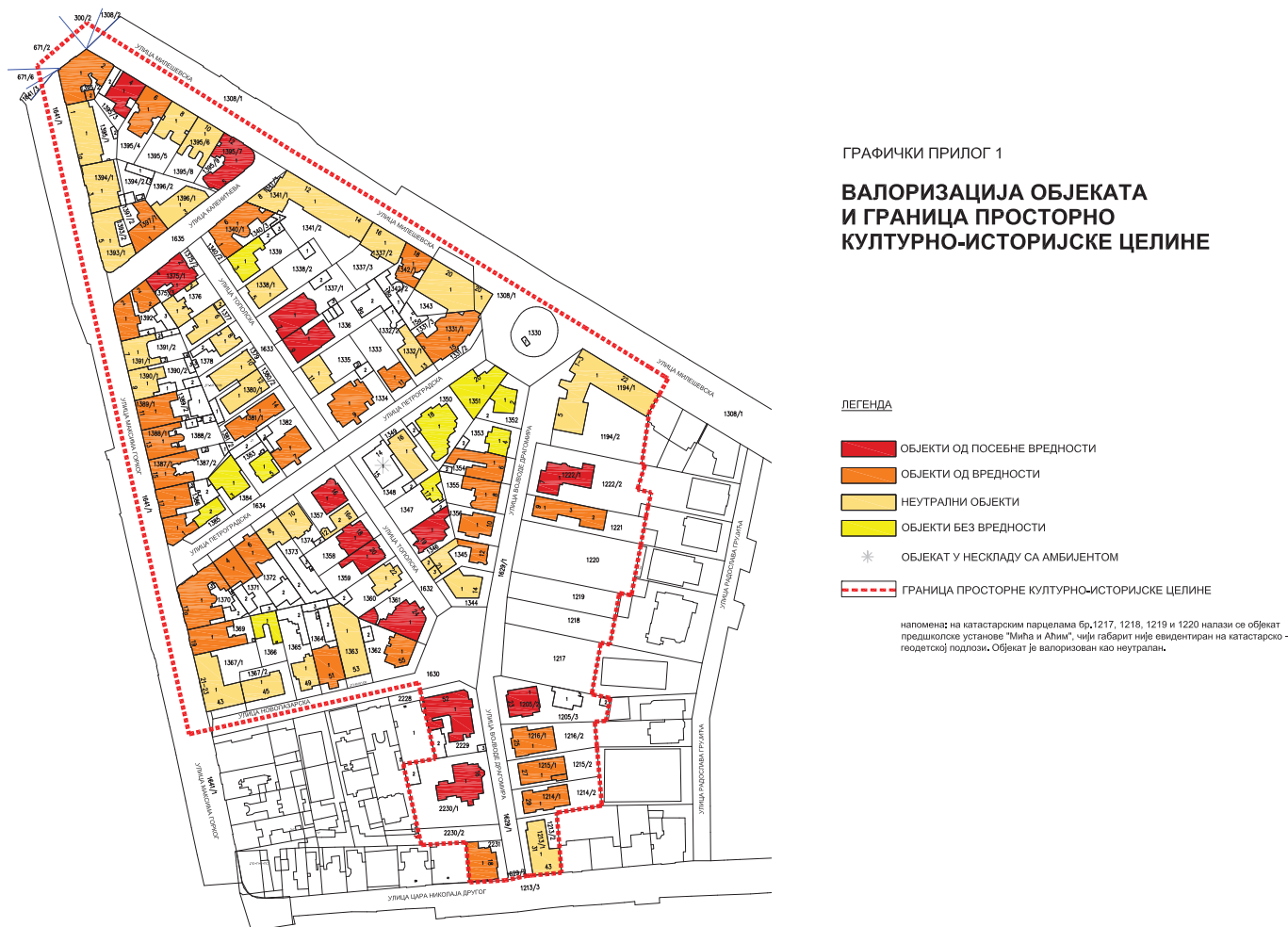
Цео простор се, према карактеру амбијента, може поделити у две зоне.

Првој зони припада амбијент мирних стамбених објеката, дуж уличних потеза Тополске, Петроградске, Војводе Драгомира и Новопазарске улице, и овај простор представља суштинске вредности просторне целине Крунски венац. Карактеристика амбијента јесу објекти постављени на повученој регулацији с предбаштама и двориштима. Куће су углавном породичне, још увек сачуване, са усклађеном спратношћу П+1 до П+2. Основна намена је становање у мирнијем делу града у односу на окружење. У оквиру зоне налази се и неколико објеката новије изградње који нарушавају амбијент и негирају урбанистичке и архитектонске вредности простора (објекти веће спратности П+4, постављени на ивичној регулацији, великих габарита). Парцеле су издужене, краћом страном оријентисане ка улици. Ширина наведених улица је у просеку око 8 м. Објекти у овој зони, најчешће су валоризовани као

објекти од вредности и посебних вредности (који поседују архитектонско-урбанистичке, културно-историјске и амбијенталне вредности), који формирају амбијент, са објектима валоризованим као неутрални (представљају стандардно остварење периода/стила градње), који подржавају амбијент. У оквиру зоне издвајају се и потенцијалне локације за нову изградњу, то су парцеле са објектима валоризованим као објекти без вредности.

Другој зони припадају амбијенти Милешевске, Каленићеве и Улице Максима Горког. Карактеристика амбијента су колективни стамбени објекти веће спратности са пословно-трговачком наменом у приземљу. Очуван грађевински фонд и парцелација дуж улица Максима Горког и Каленићеве је просечне спратности П+4, док је улични фронт Милешевске улице претрпео трансформацију, укрупњавање парцела са изграђеним зградама већег габарита, са више улаза и спратношћу П+5+Пс (објекти савремене архитектуре). Може се рећи да су у овој зони исцрпљене могућности за нову градњу.

У оквиру формиране урбане матрице налазе се два мања сквера – сквер на раскршћу Тополске, Новопазарске и Војводе Драгомира и сквер на раскршћу улица Војводе Драгомира, Петроградске и Милешевске улице.

Сл. 6. Карта валоризације и граница целине

Валоризација простора

Крунски венац је део Врачара који је – и у међуратном периоду и све до данас – остао и опстао као стамбена зона, с великим бројем породичних кућа и мањих стамбених објеката. Највреднији објекти су виле дуж Тополске (16, 18, 19, 20, 24) и Улице војводе Драгомира (7, 16, 23 и угао с Новопазарском), који и даље јасно формирају амбијент Крунског венца из времена када је настао, укључујући и посебне микроамбијенте, попут скверова, који додатно доприносе квалитету живота у овој целини. Неки од објеката имају потенцијално

споменичка својства и подробније будуће истраживање требало би да покаже да ли има довољно елемената за њихово утврђивање за појединачна културна добра.

Просторно културно-историјска целина Крунски венац по својим културно-историјским, архитектонско-урбанистичким и амбијенталним вредностима припада територији града са хронолошком слојевитошћу градитељског наслеђа. Целина и појединачни објекти поседују културно-историјску и архитектонску вредност као сведочанства урбанистичког, економског и социјалног развоја престонице у периоду између два светска рата, али и од-

Сл. 7. Војводе Драјомира 16

ређеног стила живота њених житеља. Прописане мере заштите чувају све оне елементе простора који га чине вредним и унапређују културно- историјске, архитектонско-урбанистичке, амбијенталне, стилске, естетске и природне вредности просторне културно-историјске целине. Очување карактера простора и затечене историјске урбане матрице, као што је ивична блоковска изградња по ободу целине, дуж уличних потеза Максима Горког, Милешевске и Каленићеве улице, али и очување изградње на повученој регулацији, с предбаштама, дуж уличних потеза Тополске, Петроградске, Новопазарске и Војводе Драгомира, трајно ће заштитити дух овог простора, на некадашњој периферији Београда. Поштовањем затеченог принципа урбанистичког и архитектонског артикулисања простора, који подразумева вишеспратне стамбене објекте по ободу и објекте с предбаштом и баштом унутар целине, очување амбијент Крунског венца као мирне стамбене зоне, што је изворно и био. Подразумева се задржавање преовлађујуће изграђености, хоризонталне и вертикалне регулације дуж уличних потеза Милешевске, Каленићеве и улице Максима Горког, као и заштита и очување вреднованог грађевинског фонда и његових стилских и типолошких карактеристика.

Сл. 8. Војводе Драјомира 23

Грађански активизам

Оно што и данас одликује становнике Крунског венца, а што их чини сличнима првим становницима овог краја, јесте препознавање значаја заједништва и удружене акције. Управо борбом за побољшање и очување услова живота и вредности краја којем припадају, људи настањени у њему успели су да алармирају ширу и стручну јавност, низом акција, протеста, апела. Реагујући на рушење виле у Тополској 15, на углу с Петроградском, удружење грађана, веома јасног циља израженог у називу „Сачувајмо Тополску“, обратило се Заводу за заштиту споменика културе града Београда с питањем на који начин служба заштите може да помогне у одбрани Крунског венца од инвеститорског урбанизма који му је претио. Представници Удружења и Завод одржали су низ састанака на којима су дефинисали будуће границе и конзерватори су веома брзо отпочели опсежан истраживачки рад на терену, у архивима, у документацији, евидентирање и ажурирање стања и промена на терену, формирање базе података, валоризацију објеката и простора. У раду на терену, огромну помоћ у смислу пружања нових података, пре свега личних, којих нема у архивској грађи, пружиле су породице,

наследници првих становника Крунског венца, који су својом одлуком да живе у овом крају пресудно утицали на формирање његовог простора, али и његовог *genius loci*. Управо нематеријална баштина, преношена с колена на колена, заокружила је слику о Крунском венцу, приградском насељу посебног шарма и значаја.

Закључци

Рад на истраживању и вредновању просторне културно-историјске целине Крунски венац у Београду, утврђене за културно добро на седници Владе Републике Србије у мају 2021. године, одличан је пример добре праксе сарадње заинтересоване локалне заједнице са службом заштите. Представници локалног становништва, уједињени у удружења са заједничким циљем да сачувају амбијент у којем живе и који желе да унапреде, и њихово препознавање да у Заводу за заштиту споменика културе града Београда имају савезника у тој борби, представља добар модел који би у пракси требало чешће да заживи. Истовремено, служба заштите треба да тежи томе да локално становништво подстиче да се више укључује у бригу око очувања вредних амбијената, пре свега едукацијом кроз предавања,

стручне шетње, трибине и јачањем свести о снази грађанске акције. Ове идеје су у потпуности у складу са *Оквирном конвенцијом Савеза Европске уније о вредностима културног наслеђа за друштво*, Фаро, 2005, која промовише шире разумевање културне баштине и њен однос према заједницама и друштву. Заједнице повезане наслеђем све више имају значај у културном животу и вреднују одређене аспекте културног наслеђа које желе да, у оквиру јавног деловања, одрже и пренесу будућим генерацијама.

Примењујући наведено, Крунски венац неће остати усамљени случај већ узор. Крунски венац у Београду утврђен је за просторно културно-историјску целину маја 2021. године.

Бојана Б. Ибрајтер Газибара,

историчар уметности
Завод за заштиту споменика
културе града Београда
bojana.ibrajter-gazibara@beogradskonasledje.rs

Оливера Д. Петровић,

просторни планер
Завод за заштиту споменика културе
града Београда
olivera.petrovic@beogradskonasledje.rs

НАПОМЕНЕ:

- 1] До закључења писања овог рада, потомци нису успели да у личној документацији пронађу пројекат за који тврде да поседују и тиме докажу истинитост тврдњи везаних за ауторство објекта.

ИЗВОРИ:

Документација Завода за заштиту споменика културе града Београда.

ЛИТЕРАТУРА:

- Богуповић, С. Г.** (2005), *Архитектонска енциклопедија Београда XIX и XX века : Појмови*, Београд: 593–594.
- Вицић, С.** (2008), *Добро дошли на Врачар*, Београд: Атеље Вицић: 90–91.
- Вукотић Лазар, М. и Лалошевић, М.** (ур.) (2010), *Београд у мајама и плановима од XVIII до XXI века*, Београд: Урбанистички завод Београда.
- Ђурић Замоло, Д. и Недић, С.** (1993/1994), *Стамбени делови Београда и њихови називи до 1941. године, Годишњак града Београда XL/XLI* (Београд): 80.

Красојевић, М. (2004), *Катастрофе планова и катастрофе Београда*, Београд.

Мацаревић, Г. Д. (2013), *Врачар*, Београд: 106.

Оквирна конвенција Савеза Европске уније о вредностима културног наслеђа за друштво (2005), Фаро.

Око уређења Београда : Основано је Друштво за уређење Крунског Венца (1924), *Време*, 4. јула: 4

Summary: BOJANA IBRAJTER GAZIBARA, OLIVERA PETROVIĆ

**KRUNSKI VENAC, BELGRADE – THE SPATIAL, CULTURAL AND HISTORICAL ENSEMBLE
– SYNERGY BETWEEN INSTITUTIONS AND THE LOCAL POPULATION**

Research into the Krunski Venac space in Belgrade began intensively in 2018, after an excellent modernist building from 1927 by architect Milan Schlang, the designer of the Sukkat Shalom synagogue in Maršala Birjuzova Street, was demolished on the corner of Topolska no. 15 and Petrogradska Street. With the rapid and unified reaction of the local community, which gathered together under the “*Sačuvajmo Topolsku*” (“*Let’s Save Topolska*”) Citizens’ Association, and the Cultural Heritage Preservation Institute of Belgrade, this area was placed under preliminary protection, and thus further destruction of the cultural heritage of this part of the capital was prevented.

Krunski Venac is a primarily residential segment of the wider city centre of Belgrade, which was formed in the urban sense in the first decades of the 20th century. Before that time, the area was uninhabited and covered with meadowland. In a spatial sense, it has been defined since the earliest times from the east by Smederevski Drum (Bulevar kralja Aleksandra), and from the west by the road to Mokri Lug (Maksima Gorkog), the main thoroughfares through the city from the south and south-east.

Spatially, the ensemble of Krunski Venac, according to its cultural-historical, architectural-urban and ambient values, belongs within the territory of the city, with strong evidence of the chronological stratification of its architectural heritage. The ensemble and the individual buildings bear cultural, historical and architectural value as proof of the urban, economic and social development of the capital in the period between the two World Wars, but also of the particular lifestyle of its inhabitants. The prescribed protection measures preserve all elements of the space that make it valuable, and serve to improve the cultural-historical, architectural-urbanistic, ambient, stylistic, aesthetic and natural values of the spatial whole. Preservation of the character of the space and the existing historical urban matrix, such as the outermost block construction running along the perimeter of the whole, along the delineating streets of Maksima Gorkog, Mileševska and Kalenićeva, but also a preservation of the construction pattern according to a set-back regulation with front gardens along the streets of Topolska, Petrogradska, Novopazarska and Vojvode Dragomira, will permanently protect the spirit of this neighbourhood situated on Belgrade’s former outskirts. By respecting the existing principle of urban and architectural articulation of space, which includes multi-storey residential buildings along the perimeter and buildings with front gardens and gardens at the core, it will preserve the

List of Figures

- Fig. 1 Chronology of constructions
- Fig. 2 Corner of Topolska and Vojvode Dragomira (collection of Miloš Jurišić)
- Fig. 3 Corner of Petrogradska and Topolska (collection of Miloš Jurišić)
- Fig. 4 Topolska 19
- Fig. 5 Topolska 24
- Fig. 6 Valorization map and boundaries of the ensemble
- Fig. 7 Vojvode Dragomira 16
- Fig. 8 Vojvode Dragomira 23

ambience of Krunski Venac as a quiet residential zone, as was originally intended. Of course, it is implied that the existing horizontal and vertical regulations of construction along the streets of Mileševska, Kalenićeva and Maksima Gorkog are to be retained, and that the valued building stock and its stylistic and typological characteristics be protected and preserved.

The work on research and evaluation of the spatial, cultural and historical whole of Krunski Venac in Belgrade is an excellent example of good practice in terms of cooperation between an interested local community and a heritage protection service.

Bojana Ibrajter Gazibara,

art historian, senior conservator

Cultural Heritage Preservation Institute of Belgrade

bojana.ibrajter-gazibara@beogradskonasledje.rs

Olivera Petrović,

spatial planner, senior conservator

Cultural Heritage Preservation Institute of Belgrade

olivera.petrovic@beogradskonasledje.rs